

*A nemesércbányákból származó királyi jövedelmek az
Árpád-korban*

A Magyar Királyság területén az Árpád-korban a nemesérc, azaz az ezüst és az arany bányászata közül az előbbi tekinthető jelentősebbnek. A tatárjárás időszakáig két ezüstműveléssel központtal, Selmecbányával (Hont m.) és Radnával (Besztercevidék) számolhatunk.¹ A tatárjárást követően ezek mellett jelentős ezüstművelés kezdődött meg Besztercebányán (Zólyom m.), Bakabányán (Hont m.) és Gölnicbányán (Szepes m.), valamint Rozsnyóbányán (Gömör m.) is.² Iglón (Szepes m.) és Jászón (Abaúj m.) is folyt – a réz, illetőleg az ólom és ón mellett – járulékos ezüstművelés.³ Noha a XIII. század második felétől több kisebb aranybányára is utalnak forrásaink pl. Besztercebányán, Lipcsén (Liptó m.), Rimabányán (Hont m.), Berzéte vidékén (Gömör m.), Jászón és Szatmárnémeti (Szatmár m.) környékén,⁴ az aranybányászat fellendülése Körmöcbánya (Bars m.) alapítása (1328k.) után kezdődött meg.⁵ Az ezüstművelésben is feltételezhető kisebb mennyiségű arany-előfor-

¹ Vö. Selmecbánya: 1217: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera GEORGII FEJÉR. Budae 1829–1844. (továbbiakban: CD) III/1. 206., 1228: Árpád-kori új okmánytár I–XII. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest–Budapest 1860–1874. (továbbiakban: ÁÚO) VI. 462., 1274: Vysady miest a mestečiek na Slovensku I. 1238–1350. Ed. ĽUBOMÍR JUCK. Bratislava 1984. (továbbiakban: VMMS) 59., 1286: Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III. Collegit et edidit FERDINANDUS KNAUZ – LUDOVICUS CRESCENS DEDEK. Strigonii 1874–1924., IV. Ad edendum praepraverunt GABRIEL DRESKA – GEYSA ÉRSZEGI – ANDREAS HEGEDŰS – TIBURCIUS NEUMANN – CORNELIUS SZOVÁK – STEPHANUS TRINGLI. Strigonii–Budapestini 1999. (továbbiakban: MES) II. 217., 14. sz.: Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Ed. ILPO TAPANI PIIRAINEN. Oulu 1986. (továbbiakban: PIIRAINEN 1986.); Radna: 1235: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Ford. HODINKA ANTAL. Budapest 1916. 398–399., 1241: Scriptorum rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Edendo operi praefuit EMERICUS SZENTPÉTERY. Budapestini 1937–1938. (továbbiakban: SRH) II. 564., 1268: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. (1191–1342) Bearb. von FRANZ ZIMMERMANN – CARL WERNER. Hermannstadt 1892. (továbbiakban: UGDS I.) 99–100., 1310: UGDS I. 296., 14. sz.: Das Stadtrechtbuch von Sillein. Ed. ILPO TAPANI PIIRAINEN. Berlin–New York 1972. 155–160.

² Vö. Besztercebánya: 1255: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II. Ad edendum praepravit RICHARD MARSINA. Bratislavae 1971–1987. (továbbiakban: CDES) II. 341.; Bakabánya: 1321: Anjoukori okmánytár I–VII. Szerk. NAGY IMRE – NAGY GYULA. Budapest 1878–1920. (továbbiakban: AO) I. 619.; Gölnicbánya: 1282: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE – BORSÁ IVÁN. Budapest 1923–1987. (továbbiakban: REG. ARP.) II/2–3. 295–296., 1287: CD V/3. 125–126. (REG. ARP. 3464. sz.); Rozsnyóbánya: 1291: CD VI/1. 155.

³ Vö. Jászó: 1290: CD VI/1. 59.

⁴ Vö. Besztercebánya: 1255: CDES II. 341.; Lipcse: 1263: VMMS 44–45.; Rimabánya: 1268: ÁÚO VIII. 212–213.; Berzéte: 1243: CD IV/1. 289–290.; Jászó: 1255: CDES II. 344–345.; Szatmárnémeti: 1268: ÁÚO VIII. 198.

⁵ CD VIII/3. 295–297.

dulás, a folyók főenyaranyának mosása pedig – melyre többek között az Aranyos folyónév is utal – az ország különböző területein hagyományosnak mondható. Arról, hogy a basgirdok [=magyarok] „*hegyei sok ezüstöt és aranyat rejtenek magukban*” már Abu-Hámid al-Garnáti ír a XII. század közepén,⁶ az aranymosásról pedig a *Descriptio Europae Orientalis* is szól.⁷

A bányákból befolyó királyi jövedelem a tatárjárás időszakáig

A tatárjárást megelőző időszakból rendelkezünk a legkevesebb adattal a bányák működését, a bányákból származó bevételek megoszlását illetően. A két legnagyobb ezüstabánya, Selmecbánya és Radna királyi kézben volt.⁸ Az uralkodó ugyanakkor mások számára is biztosított bányászati lehetőséget. Amikor II. András 1211-ben a Német Lovagrendnek adományozta a Barcaságot, lényegében engedélyezte számukra, hogy arany és ezüst után kutathassanak, mivel kimondta, hogy a megtalált arany és ezüst egy része a királyi kincstárba kerüljön, fennmaradó része azonban az övék maradhat.⁹ E területet 1222 előtt II. András elvette a Német Lovagrendtől, de 1222 tavaszán visszajuttatta nekik. Az ekkor kiadott oklevélben a király és a Lovagrend közötti részesedés közelebbi meghatározásra került, mivel az uralkodó a kibányászott arany és ezüst felére tartott csak igényt.¹⁰ Hogy a megoszlás valóban ilyen arányban történt volna, kérdésessé teszi III. Honorius pápa megerősítő diplomája, melyben egy közelebbről meg nem határozott rész átengedéséről tanúskodik.¹¹

A király és egy eladományozott terület birtokosa közötti nemesfém-megoszlás más arányáról számol be IV. Béla 1238. évi oklevele, melyben az uralkodó elrendelte, hogy amennyiben a johanniták a nekik átengedett Petriz föld területén aranyat találnak, akkor a föld egyötödét engedjék át testvérének, Kálmánnak.¹² A

⁶ Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153. Közzétette O. G. BOLSAKOV és A. L. MONGAJT. Budapest 1985. 58.

⁷ Egy Délkelet-Európát leíró földrajzi munka a XIV. század elejéről. In: *Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1000–1526.* Szerk.: BERTÉNYI IVÁN. Budapest 2000. 193.

⁸ 1217-ben II. András Selmecbányán neki járó jövedelmekből 300 márka kifizetését rendelte el Hontpázmány nembeli Tamás fia Sándornak („*de redditibus, qui nobis in Bana solent provenire, statim annuatim persolvendam*” CDES I. 173.), ami arra utal, hogy az ezüstabánya, illetőleg annak jövedelme királyi tulajdonban volt. Rogerius híradásából értesülünk arról, hogy a radnai ezüstabánya a király birtokában volt („*rex Cadan....pervenit ad divitem Rudanam inter magnos montes positam Theutonicorum villam regis argentifodinam*” SRH II. 564.).

⁹ „*Praeterea eis concessimus, quod si aurum vel argentum ibi in praedicta terra Borza inventum fuerit, una pars ad fiscum pertinebit, reliqua ad eos devolvetur.*” UGDS I. 11. (REG. ARP. 261. sz.)

¹⁰ „*Praeterea eis concessimus, quod si aurum vel argentum in predicta terra Burza inventum fuerit, media pars ad fiscum regium per manus fratrum deportetur, reliqua ad eosdem devolvetur.*” Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens I. Bearb. GEORG DANIEL TEUTSCH – FRIEDERICH FIRNHABER. Wien 1857. (továbbiakban: UGS I.) 17. (REG. ARP. 380. sz.)

¹¹ „*ut si aurum vel argentum in praedicta terra contigerit reperiri, una pars ad regium fiscum pertineat, reliqua vero vestris usibus deputetur.*” UGDS I. 22–23.

¹² Ezen ötödöröszt abban az esetben, ha megszűnik az aranybánya, akkor visszakerül a rendház tulajdonába.

fennmaradó 4/5-nyi területéről, illetve más birtokukról származó arany vagy ezüst után egyharmad rész a rendházat, kétharmad pedig az ország szokása szerint a királyi kamarát illesse.¹³

Mivel ezen utóbbi oklevél az ország szokása szerintinek tekinti a király és a földbirtokos között a kétharmad-egyharmad megoszlást a bányák tekintetében, feltehetjük, hogy az átengedett Barcaság területén talált arany és ezüst esetében ugyan-ezen egyharmad-kétharmad részesedésre utalt az 1211. évi, illetőleg III. Honorius pápa 1222. évi oklevele. Ennek persze ellene mond II. Andrásnak az 1222. évi oklevele, azonban az abban található fele-fele arányú részesedést inkább tekintjük a lovagok igényének, mint egy korábban létező gyakorlat érvényesülésének. A bányákból befolyó jövedelemre utal II. András 1217-ben, amikor a Bányán (Selmecbányán) neki járó jövedelmekről szól.¹⁴

Ki lehetett az a személy, aki a király érdekében felügyelte, intézte a bányák ügyeit a tatárjárás előtti időszakban? A források erről hallgatnak, azonban feltételezhetjük, hogy olyan személynek kellett lennie, aki a bányánál tartózkodott, és nem csak felügyelte, de önmaga is értett a bányászathoz. Vélhetően a bányamester elődjét kell keresnünk személyében. A külföldi bányáknál a *magister montis* a XII. század végétől jelenik meg a forrásokban.¹⁵ A Magyar Királyság területén Selmecbányán a király által kinevezett bányabíróval (*in officio iudicatus montanorum de Smeulnychbana*) találkozunk,¹⁶ amely tisztség azonban csak az Anjou-kori forrásokban jelenik meg, és inkább köthető a tatárjárást követő időszak szervezetéhez, mint az azt megelőző korszak tisztségviselőihez. A kibányászott nemesérc a királyi kincstárba került, melyre mind a tatárjárást megelőző, mind az azt követő források utalnak.¹⁷ Így az egyes bá-

¹³ „Item ultra Drawas concessimus eidem domui terram Petriz, exemtam de Comitatu de Posoga; sed si auri fodina fuerit ibi inuenta, eximius frater noster Colomanus Rex, et Dux totius Sclauoniae, debet habere quintam partem eiusdem terrae; si forte auri fodina cessaret, videlicet quod non inueniretur ibi aurum, debet illa quinta pars restitui domui prius dictae; si vero inueniretur aurum et argentum in illis quatuor partibus eiusdem terrae, quae remanebunt domui, vel in aliqua earum, seu etiam in aliis terris a quibuscunque collatis quas habet in qualibet parte regni nostri: statuimus: quod tertiam partem prouentuum auri et argenti libere percipiat dicta domus; duae vero partes ad regiam cameram deuoluantur iuxta regni nostri consuetudinem approbatam.” CD IV/1. 109–110. (REG. ARP. 637. sz.)

¹⁴ „Istud etiam non est praetereundum silentio, quod summam predicta pecunie, per tres anni vices et tempora, videlicet in festo Paschatis, sancti regis ...de redditibus, qui nobis in Bana solent provenire, statuimus annuatim persolvendam.” CDES I. 173. (REG. ARP. 334. sz.)

¹⁵ Pl. 1193: „magistrum montis qui dicitur perichmaister” Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten. Hrsg.: Beda Schroll. Wien 1876. 98.; 1212: „montis magistrum qui uolgo perichmaister dicitur” Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark. I–II. Bearb. ZAHN, JOSEF. Graz 1875–1879. (továbbiakban: UHS) 180.

¹⁶ Vö. „ipsum Magistrum Kokoss, in dicto officio iudicatus montanorum [de Smeulnychbana], in quo nos eum constituimus” CD VIII/3. 238–239.

¹⁷ 1211: „Praeterea eis concessimus, quod si aurum vel argentum ibi in praedicta terra Borza inventum fuerit, una pars ad fiscum pertinebit, reliqua ad eos devolvetur.” UGDS I. 11.; 1222: „Praeterea eis concessimus, quod si aurum vel argentum in predicta terra Burza inventum fuerit, media pars ad fiscum regium per manus fratrum deportetur, reliqua ad eosdem devolvetur.” UGS I. 17.; 1222: „ut si aurum vel argentum in praedicta terra contigerit reperiri, una pars ad regium fiscum pertineat, reliqua

nyákat irányító személyek valószínűleg közvetlenül a királyi kincstár élén álló tisztviselőnek tartoztak elszámolással.

A bányákból származó királyi jövedelem a tatárjárást követően

Változásra a tatárjárást követően került sor, ekkor jelenik meg ugyanis forrásainkban az urbura kifejezés,¹⁸ amit a tatárjárás utáni bányászbetelepülés következményének tekintünk. Az egyes bányakerületek között vándorló bányászok elterjesztették bányászati szokásaikat, hagyományaikat és szokásjogukat.¹⁹ A cseh és német területekről érkező bányászok magukkal hozták a bányászati szabadság (*Bergbaufreiheit*) fogalmát, ismeretét. E szabadság elsősorban az ércek utáni szabad kutatásban nyilvánult meg, amiért cserébe a bányászok a bányászati jogot biztosító személynek, a regálé-birtokosnak bizonyos szolgáltatásokkal, juttatásokkal tartoztak.²⁰ Az egyes bányarendelkezésekben, bányajogokban ennek különböző formájával találkozunk.²¹ Az admonti apátság a Zezzen-hegyi bányáiban a kitermelt ércből részesedett. 1185-ben az apátság minden bányarész után hetente egy-egy vödör érc-

vero vestris usibus deputetur." UGDS I. 22–23.; 1243: „*quod, quidquid auri intra terminos Berzethe ad ducentas marcas argenti, vel infra in aestimatione subsistat, ipsi percipiant pacifice et quiete; quidquid autem ducentas marcas transcendens repertum fuerit, tertia parte pro dominis reservata, fisco regio debeant applicari.*" CDES II. 85.; 1283: „*ut si in aliqua terrarum ecclesie Strigoniensis archiepiscopatus seu Capituli, argentifodinam, aurifodinam, et ferrifodinam inueniri contigerit, totum commodum seu lucrum plene et sine defalcacione aliqua, tam illud, quod de Huiusmodi fodinis ad fiscum Regium, seu illud, quod ad terre dominos iuxta adprobatam Regni nostri consuetudinem, deuolui consuevit, ecclesie Strigoniensi in perpetuum elemosinam, ob remedium anime nostre concessum, sibi uendicare ualeat, ac perpetuo et inreuocabiler possidere pleno iure.*" MES II. 166.

¹⁸ A szakirodalom szerint a királynak járó urbura (arany esetében tized, ezüst esetében nyolcad rész) lefizetése után a kiváltságolt bányászok a maguk számára termelhették ki az érceket. A rendszeren I. Károly változtatott, aki cseh minta alapján a magánbirtokon található ásványkincsek esetében a tulajdonosnak juttatta az urbura harmadát. HÓMAN BALINT: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*. Budapest 1921. (Reprint: Budapest 2003.) 150–152.; E. KOVÁCS PÉTER: *Urbura*. In: *Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század)*. Főszerk. KRISTÓ GYULA. Szerk. ENGEL PÁL – MAKK FERENC. Budapest 1994. 701.; KRISTÓ GYULA: *Károly Róbert konszolidációja (1323–1342)*. In: ENGEL PÁL – KRISTÓ GYULA – KUBINYI ANDRÁS: *Magyarország története 1301–1526*. Budapest 1998. 72.

¹⁹ WILLECKE, RAIMUND: *Bergbau*. In: *Lexikon des Mittelalters*. Bd. 1. München 1980. 1949–1950.

²⁰ WILLECKE, RAIMUND: *Bergrecht*. In: *Lexikon des Mittelalters*. Bd. 1. München 1980. 1957–1959.

²¹ 1158-ban I. Frigyes az ezüstabányákat a regálé részének tekintette: „*Regalia sunt hec: ... argentarie*”. *Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae*. X. Bearb.: HEINRICH APPELT. Hannover 1979. (továbbiakban: MGH DF I. X.) 29.; 1159: „*Hec itaque regalia esse dicuntur: ... argentarie*” MGH DF I. 65.; Ingo Warnke szerint ez egyben a bányászati szabadság elvének bevezetését is jelentette. INGO WARNKE: *Wege zur Kultursprache. Die Polyfunktionalisierung des Deutschen im juristischen Diskurs (1200–1800)*. *Studia Linguistica Germanica* 52. Berlin–New York 1999. (továbbiakban: WARNKE 1999.) 382.; A későbbiekben azonban az ezüst- és más fémek bányái kapcsán erről többször lemondott az egyházak, illetve világiak javára. Pl. 1159: MGH DF I. X/II. 58.; 1159: MGH DF I. X/II. 65.; 1162. MGH DF I. X/II. 209.; 1162: MGH DF I. X/II. 226.; 1163. MGH DF I. X/II. 270.; 1164: MGH DF I. X/II. 362.; 1164: MGH DF I. X/II. 370.; 1167: MGH DF I. X/II. 476.; 1178. MGH DF I. X/III. 308.; 1189. MGH DF I. X/IV. 279.; Találunk arra is példát, hogy a bányából befolyó jövedelemnek egy részét engedte át a császár. Pl. 1189. MGH DF I. X/IV. 287.

re, ezenfelül a haszon kilencedére (*nona pars totius questus*) tartott igényt. 1186-ban és 1202-ben már csak a kilencedrészt lerovását – valamint meghatározott évenkénti pénzfizetést – kötettki ki. 1216-ban pedig a bányák nyolcadrészből származó ércmennyiséget követelte az apátság.²² Más eljárást mutat a tridenti bányaarendelkezés, mely több oklevél (1185, 1208, 1213, 1214) együtteséből tevődik össze.²³ A föld- és regálébirtokos,²⁴ a tridenti püspök a bányászoktól adót szedett, melyet két csoportra oszthatunk: egy fix adóra és a tulajdonképpeni – a kitermelt érc után fizetendő – bányaadóra. A fix adót a bányászok fejenként fizették a bányában végzett tevékenységük után, míg a bányaadót nem állapították meg előre, hanem a püspök, vagy annak előjárója határozta meg annak mértékét.²⁵ Ez általában a kitermelt érc tizedének – minden tizedik vödör érc beszolgáltatásának – felelhetett meg.²⁶ Más eljárást figyelhetünk meg a cseh területeken. Itt 1227-ben említették először a bányákból befolyó jövedelmeket, amikor I. Ottokár Péter hívének adományozta Jemnice város környéki aranybányák hasznát és urburáját.²⁷ Az iglauri bányajog²⁸ értelmében pedig a bányában a király és az esküdtek is bányarészhez jutottak.²⁹ Ez a szabályozás

²² Emellett a salzburgi érsek bírta a tizedet e bányákban („*Decima pars domino archiepiscopo de iure dabitur*”). 1185: UHS I. 655. sz.; 1186: UHS I. 679. sz.; 1202: UHS II. 55. sz.; 1216: UHS II. 142. sz.; Vö. PAULINYI OSZKÁR: A vállalkozás kezdeti formái a feudális kori nemesércbányászatban. Értekezések a történeti tudományok köréből. 40. Budapest 1966. (továbbiakban: PAULINYI 1966.) 38–43.; IAN BLANCHARD: Mining, Metallurgy and Minting in the Middle Ages II. Afro-European Supremacy, 1125–1225. Stuttgart 2001. 702–703.

²³ Codex Wangianus. Urkundenbuch des Hochstiftes Trient. Hrsg.: RUDOLF KINK. Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. II/5. Wien 1852. (továbbiakban: CODEX WANGIANUS) 441–454.; Legújabb kiadása: Europäisches Montanwesen im Hochmittelalter. Das Trienter Bergrecht 1185–1214. Hrsg.: DIETER HÄGERMANN – KARL H. LUDWIG. Köln 1986.

²⁴ I. Frigyes 1189-ben engedélyezte a tridenti püspöknek a püspökség területén a bányászatot. CODEX WANGIANUS 96.

²⁵ CODEX WANGIANUS 1185: 441–442.; 1208: 447.; 1208: 448.; Vö. PAULINYI 1966. 65–66.; PALME, RUDOLF: Die Entstehung des Tiroler Bergrechts 1185–1214. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. 92. (1984) (továbbiakban: PALME 1984.) 318–319., 321–322., 329–329.

²⁶ PALME 1984. 329.

²⁷ „*usum et urbura auri fodinarum, que nunc ibidem in circuitu civitatis Jamnic sum, atque in futurum fuerint ibidem reperte*” STERNBERG, KASPAR: Urkundenbuch zur Geschichte der böhmischen Bergwerke. In: STERNBERG, KASPAR: *Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke*. II. Prag 1836. [Reprint 1980.] (továbbiakban: STERNBERG UB) 7.

²⁸ A bányajognak három változatát ismerjük: két latin, és egy német nyelvűt. A legkorábbi latin nyelvű szövegváltozatot (Latin A) a szakirodalom 1250 körül keletkezettnek tekinti, a bővebb szövegezésű második latin szövegvariáns a XIII. század végén, XIV. század elején keletkezhetett (Latin B), míg a legteljesebb német nyelvű bányajog a XIV. század első felében került lejegyzésre. Die Regesten der Archive im Markgrathume Mähren und Anton Boczek's Berichte über die Forschungen in diesem Lande. I/1. Hrsg.: CHLUMECKY, P. RITTER. Brünn 1856. (továbbiakban: CHLUMECKY 1856.) 13.; WILLECKE, RAIMUND: Bergrecht. In: Lexikon des Mittelalters. Bd. 1. München 1980. 1957–1959.; Ugyanakkor az első szövegvariáns mai formájában – diplomatikai érvek alapján – nem keletkezhetett a XIII. század vége előtt. CHLUMECKY 1856. 10.

²⁹ Latin A: „*Et ubicunque mons vel stollo inventus vel elaboratus fuerit de jure habebit in eo quod dicitur hanghende quartum dimidium laneum et in eo quod dicitur lighende unum laneum altitudo et profundum in equali statura. Siquis autem novum montem invenerit mensurentur ei septem lanei*

azonban figyelmen kívül hagyta a földbirtokost,³⁰ akinek a joga csak 1260-as évek-től mutatható ki: az első hét lehenből egyharmincketted rész, az urbura harmada, valamint egy bányatelek illetve meg.³¹ Az iglauri bányajog német nyelvű változata ezek közül már csak a földbirtokosnak járó bányarészt (*herrenlehen*),³² és a földbirtokosnak az urbura harmadához való jogát említette.³³ A földbirtokost bányatelek-hez juttatta az 1278. évi – az iglauri bányajogra visszavezethető – deutschbrodi bányajog is,³⁴ mely azonban az urburát nem említette.³⁵

A Magyar Királyság területén sem a király, sem a földbirtokos nem jutott hozzá a bánya egy meghatározott részéhez, hanem a király, illetőleg a földbirtokos joga csak a kitermelt ércek egy bizonyos hányadára vonatkozott. A selmeci bányajog – melynek kapcsolata az iglauri bányajoggal vitathatatlan –³⁶ rendelkezése szerint egy földesurat a földbirtokán talált és kimért bánya után az urbura harmada illetve meg, míg a bányászok által épített kohók, malmok után – a bányaszabadságnak megfelelően – nem részesedett, ugyanakkor a bányászathoz szükséges fát biztosíta-

ex utraque parte domino regi unus ex utraque parte burgensibus unus.” STERNBERG UB 13.; Latin B: „*Siquis autem novum montem invenerit mensurentur ei VII lanei ex utraque parte domino regi unus ex utraque parte burgensibus unus.*” STERNBERG UB 14.

³⁰ A földbirtokos jogának egy saját bányarész birtoklásában való megnyilvánulásához vö. ZYCHA, ADOLF: Das Recht des ältesten deutschen Bergbaues bis ins 13. Jahrhundert. Berlin 1899. 76–77.

³¹ „*in primis septem laneis mensuratis tricesimam secundam partem dominus abbas obtinebit, quod vulgari Ackersteil nuncupatur et de urbura que datur domino terre datur sibi tertia pars metalli et in laneo domini regis de urbura tertiam partem dominus abbas obtinebit. Item in laneo domini abbatis datur sibi tertia pars de urbura et de septima parte terciam partem metalli obtinebit in eodem laneo et non in aliis tantum.*” STERNBERG UB 23.

³² „*Unde misset ykvederhalben der funtgruben virdehalp lehen, donoch an yczlicher syten eyn konigeslehen unde dornoch eyn burgerlehen unde eyn herrenlehen.*” Urkundenbuch der Stadt Freiberg in Sachsen. II. ERMISCH, HUBERT. Leipzig 1886. (továbbiakban: UBF II.) 281.

³³ „*Unde uff welches herren eygen bergwerck funden wirt unde gemessen, er nymmet dovon eyn dritteil der urbar.*” UBF II. 284.

³⁴ „*Si quis invenerit novum montem mensurentur sibi septem lanei et ex utraque parte mensuretur domino regi laneus, postea domino henrico et fratribus suis primo, dictis postea juratis laneus unus sicut regi.*” STERNBERG UB 38.

³⁵ Vö. TOMASCHEK, JOHANN ADOLF: Der Oberhof Iglau in Mähren und seine Schöffensprüche aus dem 13–16. Jahrhundert. Innsbruck 1868. [Aalen 1970.] (továbbiakban: TOMASCHEK 1868.) 4–5.; KASPAR STERNBERG: Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke. Prag 1836. [Reprint 1980.] 39.; Adolf Zycha szerint az urbura minden olyan bányánál megtalálható, mely kapcsolatba került a cseh-morva bányajoggal. ZYCHA, ADOLF: Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechtes von Iglau. I–II. Berlin 1900. (továbbiakban: ZYCHA 1900.) I. 144.; Vö. GREGOR, FERENC: Die alte ungarische und slowakische Bergbauterminologie mit ihren deutschen Bezügen. Budapest 1985. 70–71.; Ennek azonban ellene mond a freibergi bányajog, mely ugyan kapcsolatban volt az iglauri bányajoggal (WARNKE 1999. 383.), de urburára vonatkozó kitéltet nem találunk benne. Vö. UBF II. 267–276., 285–299.

³⁶ A különböző vélemények összefoglalását l. VÍZKELETY ANDRÁS: A selmeci város- és bányajogról, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött kéziratok alapján. In: Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből. I. Szerk. ZSÁMBOKI LÁSZLÓ. Miskolc 1982. 201–207.; RAINER PAUL: Vorstudien für ein Wörterbuch zur Bergmannssprache in den sieben niederungarischen Bergstädten während der frühneuhochdeutschen Sprachperiode. Tübingen 1987. 41–43., 49.

nia kellett.³⁷ Bár a selmeci bányajog keletkezését nem tehetjük a XIV. századnál korábbra,³⁸ mégis a bányaszabadság elvére vonatkozó megállapításait – s mint a későbbiekben látni fogjuk az urburára vonatkozót is – érvényesnek tekintjük a tatárjást követő időszakra. Azaz a bányaszabadság a Magyar Királyság területén azt jelentette, hogy a bányászok szabadon kutathattak ércek után,³⁹ a bányához szükséges létesítményeket szabadon felépíthették, annak hasznából senkit sem kellett részesíteniük, a bányászathoz nélkülözhetetlen fa kitermelését is szabadon megtehették.

IV. Béla 1255-ben engedélyezte a Besztercei hospeseknek, hogy Zólyom megye területén aranyat, ezüstöt és minden más fémeket keressenek, az aranybányák után tized részt, az ezüst és az egyéb fémek bányái után nyolcad részt tartoztak fizetni.⁴⁰ A diploma ekkor még nem nevezte urburának a királynak járó részt, csak annak nagyságát határozta meg. Az urbura kifejezést elsőként 1256. december 16-án kelt oklevélben találjuk meg, mely szerint a királynak – az ezüst és aranybányákból – járó urbura tizede az esztergomi érseket illette meg.⁴¹ Az urburára, azaz a királynak járó tizedre arany estén, és nyolcadra az ezüst és más fémek esetében, más oklevelek is utalnak, bár nem használják a fogalmat, és nem adják meg a részesedés nagyságát sem. 1263. április 5-én, midőn az uralkodó engedélyezte a lipcseieknek, hogy erdeiben és vizeiben szabadon kutassanak arany, ezüst és réz után, elrendelte,

³⁷ „Item es Iemant hütten, ader Mwlen Pauet auff eines herrn Eygn Do das pergkwergk auffleytt er sey Gaistlich ader werntlich, Das pergkwergks freyett das er khain tzins dofon soll nemen Auch auff welches herrn Gutte adr Eign pergwergk gefunden wirt vnd Gemessen derselbe herr der nympft do von das dritte tail der vrbar vnd was das selbig pergwergk holtz pedarff In dy Gruben, vnd tzu allerley notdorfft das sall vnd mag der hr nicht wern” PIIRAINEN 1986. 51–52

³⁸ A selmeci bányajog keletkezési idejét tekintve eltérő vélemények alakultak ki a szakirodalomban. A szerzők egy része IV. Béla-korára helyezi (pl. KACHELMANN, JOHANN: Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. II. (bis zum Jahre 1301.) Schemnitz 1855. 114.; TOMASCHEK 1868. 6.; WENZEL GUSZTÁV: A magyar bányajog rendszere. Pest 1872.² 30.; TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: A magyar bányajog történetének vázlata. In: DR. TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ – DR. RADNAY JÓZSEF – DR. KISS LÁSZLÓ: Magyar Bányajog. Budapest 1970. 22.; Kodex des Stadt- und Bergrechtes von Schemnitz. Fassung nach der prachtvoll gefertigten Handschrift aus dem Jahre 1572. Zur Herausgabe bereitete JOZEF VOZÁR. Kódex Mestského a banského práva Banskej Štiavnice. Znenie podl'a skvostne vyhotoveného rukopisu z roku 1572. Na vydanie pripravil a preložil Jozef Vozár. Košice 2002. 15–16.; IZSÓ ISTVÁN: A selmeci bányajogról egy jeles évforduló alkalmából. Bányászati és Kohászati Lapok. Bányászati 2005/3. 29–34.), másik része azonban a XIV. században – a szerkesztésnek egy korábbi előzményének lehetőségével – írásba foglaltnak tekinti. Pl. PROBSZT, GÜNTHER: Die niederungarischen Bergstädte. Ihre Entwicklung und wirtschaftliche Bedeutung bis zum Übergang an das Haus Habsburg (1546). München 1966. 184.; PAULINYI 1966. 9.

³⁹ Egyedül a besztercebányaiaknak kiváltságlevelében találunk korlátozást, amennyiben IV. Béla az ércek utáni kutatást Zólyom megye területére korlátozta. „Item aurum, argentum et omnia alia metalla per totum comitatum de Zolum infra metas suas exquirere poterunt tam in terris quam in memoribus, silvis, et aquis” CDES II. 341.

⁴⁰ „Item de aurifodina solvent decimam, de argento vero et de aliis omnibus metallis octavam partem solvere teneatur.” CDES II. 341. (REG. ARP. 1059. sz.); Ugyanezt megismételte az uralkodó 1256. szeptember 3-án kiadott oklevelében. CDES II. 372–373.

⁴¹ „nec non super decimis exigendis de urbanis regi persolutis et exactis in quibuslibet argenti fodinis et auri fodinis” CDES II. 389–390. (REG. ARP. 1122. sz.)

hogy más arany- és ezüsbányák módjára szolgáljanak a királynak.⁴² 1271. augusztus 25-én V. István a szepesi szászok kérésére megengedte nekik, hogy ásványok és fémek után kutathassanak a bányákban, és a kibányászott érceket saját használatukra fordítsák, de a király jogát épségben hagyják.⁴³ 1280. augusztus 18-án IV. László Fülöp pápai legátusnak 100 ezüst márkát ajánlott fel a Szepes környéki Gölnicbánya ezüsbányájának jövedelméből.⁴⁴

Az uralkodó a bányából neki járó jövedelmet, illetőleg az urburát teljesen vagy részben átengedhette a föld birtokosának. 1262-ben IV. Béla – az urbura tizedének biztosítása mellett – az esztergomi érsekség birtokain és határain belül talált arany, ezüst és más után a teljes urburát az érsekségnek biztosította.⁴⁵ 1283-ban IV. László – hivatkozva V. Istvánnak a váradi egyház számára biztosított kiváltságra – elrendelte, hogy ha az esztergomi érsekség vagy káptalan földjein ezüst-, arany- vagy vasbányát találnának, akkor annak az egész hasznát az esztergomi egyház élvezze. A diploma még tovább is megy, hiszen e jövedelmet – az ország szokásának megfelelően – két csoportra osztja, egyrészt a királyi kincstárnak, másrészt a földesúrnak járó részekre.⁴⁶ 1291. december 31-én III. András az esztergomi érsekségnek adományozta Rozsnyóbányát az ezüsbánya királyi nyolcadával együtt.⁴⁷ A bányából befolyó teljes jövedelem átruházására csak egyházi intézményekkel kapcsolatban találkoztunk.

Más eljárást figyelhetünk meg világi földbirtokosok esetében. 1275-ben IV. László Dénes volt nádor fiainak, Miklósnak és Dénesnek visszaadott 20 ekényi földet, amelyet IV. Béla losonci szántóföldjükből és erdejükből vett el ezüsbányászat

⁴² „*ceterum concessimus, ut in silvis nostri et aquis liberam habeant facultatem querendi mineram auri, argenti et cupri ubicunque poterunt invenire. De omnibus, cum invenire poterunt nobis servient secundum, quod de aliis aurifodinis et argentifodinis regie consueverunt impedire servicium maiestati.*” VMMS 45. (REG. ARP. 1344. sz.); Ezt megismételte V. István 1270. június 24-én. VMMS 52–53. (REG. ARP. 1933. sz.)

⁴³ „*Postremo ipsis petentibus hanc concessimus gratiam: querendi mineras et metalla in montanis inventa tollere et suis usibus applicare salvo iure nostro dedimus potestatem.*” VMMS 55–56.

⁴⁴ „*quod dictae centum marcae per nos et successores, annis sigulis perpetuis temporibus persoluantur, de argenti fodina nostra Quiilynlich-bana vocata, circa Scepes*” Ha azonban ezt a 100 márkát az ezüsbánya jövedelméből nem lehetne kifizetni, akkor a királyi kamara vagy kincstár köteles ezt megtenni. CD V/3. 30. (REG. ARP. 3066. sz.)

⁴⁵ „*Item quod ubicunque in possessione ipsius Ecclesiae Strigoniensis, et infra suas metas metallum auri et argenti, vel quidquam aliud inueniatur, ipsi ecclesie dinoscitur pertinere in tota urbura percipienda.*” MES I. 475. (REG. ARP. 1302a. sz.)

⁴⁶ „*Praeterea iuxta tenorem priuilegii karissimi patris nostri, Waradinensi Ecclesie condonati, concessimus eciam, ut si in aliqua terrarum ecclesie Strigoniensis archiepiscopatus seu Capituli, argentifodinam, aurifodinam, et ferrifodinam inueniri contigerit, totum commodum seu lucrum plene et sine defalcacione aliqua, tam illud, quod de Huiusmodi fodinis ad fiscum Regium, seu illud, quod ad terre dominos iuxta adprobatam Regni nostri consuetudinem, deuolui consuevit, ecclesie Strigoniensi in perpetuum elemosinam, ob remedium anime nostre concessum, sibi uendicare ualeat, ac perpetuo et inreuocabiler possidere pleno iure.*” MES II. 166. (REG. ARP. 3257. sz.)

⁴⁷ „*octaua quoque regali tocius argenti fodine, que ibidem esse dignoscitur, nulla in eadem nobis, vel nostris posteris parte vel particula reseruata*” ÁÚO X. 29. (REG. ARP. 3845. sz.)

okán, cserében azonban biztosította őket, hogy a losonci ezüstabányászoktól a királynak jutó nyolcadrés (urbura!) harmadát megkapják.⁴⁸ Más esetben IV. László András fia Mátyásnak a IV. Béla által – Albert fia Andrásnak – adományozott, majd tőle – mivel ott aranybányát találtak – elvett Cseremna földjéért, cserébe egy Túróc megyei földterületet biztosított.⁴⁹ Azaz világi földesurak birtokán talált bányák esetén két gyakorlattal találkozunk: az uralkodó a bánya művelésének idejére elvette – majd annak kimerülése után visszaadta – a földterületet, miközben biztosította az eredeti tulajdonosnak az urbura harmadát, vagy a bányával rendelkező földbirtokért cserébe egy másik földterületet juttatott a földbirtokosnak a király.

Érdekes adatot találunk a XIII. század végéről, amikor Aba nembeli Péter fiai és unokatestvéreik, Sándor fiai felosztják Lipóc (Sáros m.) birtokukat.⁵⁰ A felek megegyeztek, hogy ha arany, ezüst, vagy bármilyen fajta fémnek az érceit, vagy sóbányát, vagy sókutát találnak e birtokon – bármely félnek a birtokrészen –, akkor az ezekből származó jövedelmeket a felek közösen szedik be. Ezen fémeknek, sóbányáknak vagy sókutaknak a munkásai pedig azon félhez fognak tartozni, akinek a birtokrészen találják az érceket, a sót és a sókutát, és a munka megkezdéséhez a munkások számára a pénzt a felek közösen fogják biztosítani.⁵¹ Mivel az egyezséget III. András 1299. július 28-án kelt okleveléből ismerjük, el kell fogadnunk, hogy a XIII. század végén a magánbirtokon talált ércek kibányászására a földesuraknak is lehetőségük nyílt, feltehetően ehhez bányászati engedélyt kaptak az uralkodótól, és ők is kötelesek voltak – a többi bányászhoz hasonlóan – a királynak járó urbura megfizetésére. Bár elképzelhető, hogy erre csak meghatározott mennyiségű érc után volt szükség. 1243. június 2-án IV. Béla király Máté fiainak, Fülöpnek és Detrének adományozta Berzéte birtokot azzal a kitéttel, hogy ha Berzéte határain belül két-

⁴⁸ „in Losunch in terra arabili et silvis pro opere argenti fodinariorum, recepeat terram viginti aratorum eo siquidem pacto, quod de octava parte, que de argenti fodinatiis in Losunch conmorantibus sibi regio nomine provenerit terciam partem perciperent predicti Nicoluas et Dionisius iuxta sue locacionis articulum atque cursum.” Hazai okmánytár I–VIII. Kiadják: IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – PAUR IVÁN – RÁTH KÁROLY – VÉGHÉLY DEZSŐ. Győr–Budapest 1865–1891. (továbbiakban: HO) VII. 156–158. (REG. ARP. 2608. sz.)

⁴⁹ „in concambium terre sue Cermula vocate, inter fluuios Ceremle et Inkle in Lyptow existentis, quam ab ipso abstulimus, quia in ipsa terra aurifodina est reperta, quandam terram Numsyr vocatam in Turoch existentem de nostra Maiestate Regia sibi conferre dignemur,” ÁÜO IX. 207.; A cserét megerősítették 1290-ben, majd 1293-ban. Ez utóbbi oklevél szerint a területet IV. Béla vette el, a csere lebonyolítása azonban csak IV. László alatt történt meg. ÁÜO X. 1–2.; REG. ARP. II/4. 113.

⁵⁰ A déli rész Éleskő várával és a Toph folyó melletti földekkel Sándor fiaié, az északi rész Péter fiaié lett.

⁵¹ „Hoc adiecto, quod si minera auri et argenti, uel cuiusvis generis metallorum, aut salifodina seu puteus salis reperta sunt uel reperiri poterint in futurum in possessione memorata, videlicet in porcione iuriusque, prout huiusmodi partes communiter percipient et habebunt, cultores autem seu operarij metallorum eorundem et salifodine seu puteus salis ad illam partem pertinebunt, in cuius porcione reperta fuerint metalla, sales et puteus salis memorata; et pecuniam ad opus incoandum ipsis operarijs partes dare communiter tenebuntur” ÁÜO. X. 331–332. (REG. ARP. 4258. sz.); +1311: AO I. 241–245. (Anjou-kori oklevéltár I–XXV. Szerk. ALMÁSI TIBOR – BLAZOVICH LÁSZLÓ – GÉCZI LAJOS – KRISTÓ GYULA – PITI FERENC – SEBŐK FERENC – TÓTH ILDIKÓ. Budapest–Szeged 1990–2006. (továbbiakban: ANJOU-OKLT.) III. 200. sz.)

száz ezüst márkát érő arany van, akkor azt ők szedjék be, ha kétszáz márkát meghaladót találának, akkor azt a királyi kincstárnak szolgáltatassa be, de az egyharmad rész az övéké maradjon.⁵² 1307./1337.) március 12-én Károly király engedélyezte Kozma fia Lukács, Leusták fia Detre és Iván fia Miklósnak,⁵³ valamint Kistapolcsányi Gyula fia Gergelynek⁵⁴ hogy Dobrocsna, Bohó és Nevidzén nevű birtokaik határain belül és a Nyitra megyei Divék völgyben aranyat, ezüstöt, más érceket és fémeket kutathassanak, bányákat nyithassanak, azok jövedelmét a királynak járó urbura kivételével élvezhessék. Ráadásul az urbura kezelését is rájuk bízva, fenntartva annak lehetőségét, hogy a későbbiekben azt mások kezelésébe is átengedhesse.⁵⁵ 1321-ben Rátót nembeli Loránd fiainak Murány birtokának telepítési engedélyéből arról értesülünk, hogy a földesurak egy későbbiekben talált bánya kapcsán arról intézkedtek, hogy az őket illető jog harmadát a telepítők élvezhessék.⁵⁶ Ráadásul a szóban forgó Murány birtok betelepítésének engedélye a szepesi Gránic birtok betelepítésének módjára történt,⁵⁷ így feltételezhető, hogy e birtok kapcsán is szerepelhetett a bányára vonatkozó kitétel.⁵⁸ A földesurak kezében lévő bányákra más források is utalnak, így 1312-ben kelt oklevél, melyben néhai Batiz testvére Miklós maga, és rokonai nevében tiltakozott az ellen, hogy ércbányaikat (*fodinas minerarum*) három éve elfoglalva tartják, és a bányák jövedelmeit (*proventus fodinarum*) nem adják vissza nekik.⁵⁹ 1320-ban Ákos nembeli Benedek fiai megosztottak birtokaikon, megegyeztek, hogy új ezüst-, ólom-, réz- vagy aranybányák – Ardo birtokon lévő ércbánya kivételével – hasznát és jövedelmeit (*utilitates et proventus*) közösen fogják élvezni. Az Ardó birtokon lévő ólombánya és az urbura fele (*cum dimidietate urbure*) Domokosé, az urbura másik fele Miklóse és Lászlóé lett.⁶⁰ A diplomában szereplő urbura kapcsán – mely vélhetően az ólombányához kötődött – azt kell felté-

⁵² „quod, quidquid auri intra terminos Berzethe ad ducentas marcas argenti, vel infra in aestimatione subsistat, ipsi percipiant pacifice et quiete; quidquid autem ducentas marcas transcendens repertum fuerit, tertia parte pro dominis reservata, fisco regio debeant applicari.” CDES II. 85. (REG. ARP. 744. sz.)

⁵³ Vö. ENGEL PÁL: Középkori magyar genealógia. In: *DVD Könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret*. (továbbiakban: ENGEL Genealógia) Divék nem Bossányi ág 1. tábla

⁵⁴ Vö. ENGEL Genealógia Tapolcsányi (Kistapolcsányi)

⁵⁵ WENZEL GUSZTÁV: Magyarország bányászatanak kritikái története. Budapest 1880. (továbbiakban: WENZEL 1880.) 318–319. (ANJOU-OKLT. II. 134–135 között)

⁵⁶ „Item si que fodine in eadem possessione reperiri poterint, tertia pars nostri iuris de eisdem fodinis cedet in ius et proprietatem eorumdem.” AO I. 644. (ANJOU-OKLT. VI. 391. sz.)

⁵⁷ „de nostra gracia, more seu consuetudine alterius possessionis eorumdem de predicta terra Zeps Greniz vocata” AO I. 644.

⁵⁸ 1308-ban Aba nembeli János Libló Pataka (Újlibló) falujában letelepülőeknek engedélyezte, hogy birtokán talált aranyat, ezüstöt és sóaknát – illetőleg bármely más ércet – szabadon kitermelhetik („Item quicumque habitant in nostra possessione aurum, metallum argenti, salis fodinam, vel alia quecunque genera metallorum reperiri contingat, nostra licentia mediante liberi sint colere, parare, et securi.”). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*. I. Ed.: VINCENT SEDLÁK. Bratislava 1980. 247. (ANJOU-OKLT. II. 307. sz.)

⁵⁹ HO VII. 368–369. (ANJOU-OKLT. III. 409. sz.)

⁶⁰ AO I. 545. (ANJOU-OKLT. V. 690. sz.)

teleznünk, hogy itt nem a király által bírt bányaadóra, hanem a bányából befolyó jövedelemre vonatkozott a kifejezés.⁶¹ Ugyanakkor el kell ismernünk, hogy az urbura eladományozása – mint az esztergomi érsekség esetében is láttuk – nem volt ismeretlen gyakorlat. 1312-ben I. Károly is élt ezzel a jutalmazási formával, amikor Éliás fia Istvánnak és örököseinek adományozta az iglói réz vagy bármely más ásvány után járó királyi urbura negyedét (*quartam partem vrbure nostre de cupro, vel cuiuscunque minere*).⁶²

A tatárjárást követő időszakban a források a bánya után járó jövedelmet két csoportra osztották, egyrészt a királynak, másrészt a földesúrnak járó bevételekre. A királyi rész alatt az urburát, a földesúri rész alatt az urbura harmadát kell értenünk. Amikor 1327. május 17-én I. Károly arról rendelkezett, hogy az urbura egyharmada a földesurat illeti,⁶³ nem egy új eljárást rögzített, hanem egy már ismert gyakorlatot. A változtatás csak annyiban jelentkezhetett, hogy az eljárást az egész országra vonatkozóan rendelte el.

Mi állhatott a király rendelkezésének hátterében? Az intézkedést az uralkodó Szepesi Rikalf fiai, Kakas, János és Rikalf kérése nyomán foglalta írásba, akik unokatestvéreikkel, Polyán fia András fiai, Jánossal és Péterrel egyetemben 1327. június 22-én már ezen rendelkezésre hivatkozva kérik a bányákat tartalmazó földterületeik birtoklásának megerősítését, külön kiemelve az urbura harmada feletti jogot is.⁶⁴ Azaz egyéni érdekek álltak az általános előírás hátterében, a család ugyanis szoros kapcsolatban állt úgy a királlyal, mint a bányászattal. Rikalf fia Rikalf Trencsényi Máté ellen vívott Kassa melletti csatában, és egyéb katonai eseményekben nyújtott segítséget.⁶⁵ Rikalf fia Kakas az 1320-as években királyi megbízásból Selmecbányán bányabírói tisztséget töltött be, mely bizalmi állásnak tekinthető.⁶⁶

Az új bányászati rendszer felügyeletére, illetőleg az új királyi jövedelem, az urbura kezelésére egy önálló szervezet alakult ki. A királyi jövedelmet az urbura-szedők (*exactores urburarum*) szedték be,⁶⁷ akik megjelenésükkor feltételezhetően a királyi kincstárhoz, a XIII. század végén pedig már a bányakamarákhoz kötődő személyek lehettek.⁶⁸ Az urburát évente egyszer szedték be.⁶⁹ Az egyes bányák élén

⁶¹ Az urbura, mint a bánya, illetőleg a bányából befolyó jövedelem kifejezése a XV. századtól a vaskohászatban is ismert volt. Vö. HECKENAST GUSZTÁV: A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában. A XIII. század közepétől a XVIII. század végéig. 57., 77.

⁶² CD VIII/5. 79. (ANJOU-OKLT. III. 361. sz.)

⁶³ CD VIII/3. 198–199. (ANJOU-OKLT. XI. 221. sz.)

⁶⁴ AO II. 305–307. (ANJOU-OKLT. XI. 316. sz.)

⁶⁵ Vö. ANJOU-OKLT. IX. 257. sz.; ANJOU-OKLT. X. 352. sz.; ANJOU-OKLT. XI. 212. sz.

⁶⁶ „*ipsum Magistrum Kokoss, in dicto officio iudicatus montanorum [de Smeulnychbana], in quo nos eum constituimus*” CD VIII/3. 239.

⁶⁷ 1256: CDES II. 389–390.

⁶⁸ Az 1300 és 1305 között szerkesztett Jus Regale Montanorum (Constitutiones Juris Metallici Wenceslai II.) – a kuttenbergi bányaajog – a bányabért behajtó tisztviselőket urburariusnak nevezte, akik a bányaafelügyelő szerepét is betöltötték. „*Urburarii autem dicuntur ab urbura, quam ipsis tota fide committimus gubernandum, ut universum populum montanum nobis acceptabilem reddant atque gratum,*

a bányamester (*Bergmeister*) állt,⁷⁰ mely tisztség – feltehetően – legkésőbb a XIII. század végén már létezett. A selmecbányai jogkönyv szerint a bányamestert a bányaváros bírója (és tanácsa) választotta, de béréről a királyi kamara gondoskodott.⁷¹ A bányamester felügyelte a bányákat, intézkedett a bányatelkek kiosztásánál, adományozásánál, a bányászat engedélyezésénél.⁷² Mivel keresetét a királyi kamara biztosította, így a király érdekeinek védelmezőjét láthatjuk személyében. A bányamestereket, az urburaszedőket a XIII. század végén a kialakulóban lévő, formálódó bányakamarák felügyelték. A bányakamarára utaló első nyomot 1290. december 21-én kelt oklevélben találjuk, melyben III. András megengedte a jászói monostornak, hogy birtokain talált mindenféle fémről, tudniillik a réz, a vas, az ólom és az ón – kivéve az aranyat és az ezüstöt – szabadon rendelkezzen, azokat bérlőknek (*conductor*) kiadhassák, az ebből járó és szokásos részt beszedhessék, ezen fémekre vonatkozóan pedig a kamara ispánoknak követelésük nem lehetett.⁷³ Az új rendszer teljes kiépülésére azonban nem került sor a XIII. században, az csak a XIV. században fog befejeződni, sőt még a XIV. században is találunk adatokat arra, hogy az uralkodó az őt illető urbura kezelését a bányák birtokosainál hagyta.⁷⁴

Az Árpád-kort a kibányászott nemesfémekből való részesedés tekintetében két korszakra oszthatjuk. Az első időszak a tatárjárásig bezárólag tartott, melyre vonatkozóan viszonylag kevés adattal rendelkezünk. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy a bányák a király tulajdonában voltak, a bányából befolyó jövedelem is a királyt illette. Abban az esetben, ha a földbirtok, melyen a bánya található, eladományozásra került, a földbirtokost a bányából származó érc egyharmada illette meg. A tatárjárást követően változás következett be, mely elsősorban a cseh, illetőleg német területekről

cuius defensorem nos constituit oriens ex alto, ab omni injuria conservent a quibuslibet noxis defendendo discordiasque sedent inter suos subditos ubique concordiam reformando ... ZYCHA 1900. II. 46.

⁶⁹ 1339: „Exceptis nostris vrburis, quas vrburarii nostri preter Comitem Lipoldum, quibus easdem locauerimus, annis singulis amministrabunt, more et modo Regni nostri requirente.” WENZEL 1880. 319. (ANJOU-OKLT. XXIII. 366. sz.)

⁷⁰ Az országos hatáskörű bányamesterre csak a XIV. század vége óta rendelkezünk adatokkal. Vö. PAULINYI OSZKÁR: A bányajoghatóság centralizációjának első kísérlete Magyarországon. (A Miksa-féle bányarendtartás bevezetésének előtörténetéből). In: *Századok* 114. (1980) 4–5.

⁷¹ „Nu setz Wir tzum Ersten wy Vnd von wem man Pergwerk entphohen zal vnd welicher tzeit So Ist tzu wissen, das, der Richtr [und der Rate] einer pergstatt hatt tzu setzen Ein Geschworn Perkmaster, vnd der zal sein zolt haben von der Camr des Khönigs” PIIRAINEN 1986. 46. A legkorábbi kézirat nem tartalmazza a tanácsra [und der Rate] vonatkozó részt, azonban a későbbi kéziratok mind-egyikében szerepel. Vö. PIIRAINEN 1986. 72., 101., 125., 157., 191.

⁷² Vö. Selm. Bj. 45§, 46§, 47§, 56§, 57§; PIIRAINEN 1986. 46–48., 50–51.

⁷³ „Concessimus insuper eidem monasterio ex benignitatis regiae gratia speciali, quod praepositus et conventus ipsius monasterii omne genus metallorum, praeter aurum et argentum, cupri scilicet, ferii, plumbi stanni, siue quod intra metas et terminos possessionum, seu terrarum eisdem monasterii inueniri contingat, locandi conductoribus, liberam habeant facultatem, debitam et asuetam ex inde percepturi portionem; nulla impetitione occasione ipsorum metallorum remanente comitibus camerae nostrae, pro tempore constitutis.” CD VI/1. 59.

⁷⁴ 1307: WENZEL 1880. 318–319.

betelepült bányászoknak tudható be. A bányászok bányaszabadságot kaptak, amelynek köszönhetően szabadon bányáskodhattak, csak a királynak járó urburát, az aranybányák utáni tizedet, az ezüst és más fémek utáni nyolcadot kellett biztosítaniuk. A bányatulajdonosok körében megjelennek az egyházi és a világi földesurak is. A magánföldesurak területén feltárt bányák esetén három gyakorlatot figyelhetünk meg: a bányát magába foglaló földterületet az uralkodó egy másik birtokért cserébe megszerezhetette a földbirtokostól, de előfordult, hogy a földesurak a királynak járó urbura mellett maguk üzemeltették bányáikat, a harmadik esetben pedig a bánya működésének idejére az adott terület kikerült a földesúr kezéből, aki cserébe az urbura egyharmadával vigasztalódott.